

Premena historického krajinného prostredia Holíča a okolia od 18. storočia po súčasnosť

Urbanová, N.: The Historical Landscape Environment Changes of Holíč and its Surroundings from the 18th Century to the Present. *Životné prostredie*, 2019, 53, 1, p. 41 – 50.

The territory on the eastern side of the Morava river border has preserved traces of continuous settlement evolution and changes in the landscape environment over the last millennium. The peak of this process was the period of ownership by Francis Stephen I. of Lorraine and his successors; especially Austrian Emperor Francis I. Moreover, its revitalisation is currently in progress following utilitarian changes in the 20th century. Finally, the eventual combination of architecture and landscape in one artistic ensemble partly preserved in situ proves the significant value of a cultural landscape transformed by generations of multiple cultures over several thousand years.

Key words: Holíč castle park, cultural landscape, nature-landscape park, urbanism, irrigation system

Územie mestečka a zámku Holíč sa rozprestiera v Dolnomoravskom úvale na ľavobrežnej, zalesnenej nive rieky Moravy, prechádzajúcej na našom území v línii od severovýchodu s územím Skalice, cez Kátov a Holíč až po Kopčany na juhozápade. Koryto hraničnej rieky tvoria dnes veľké, mierne oblúky, ale miestami vidieť stopy po podstatne kľukatejšom a rozvetvenejšom toku, ktorý sa vytvoril po zdvihnutí koryta rieky Moravy v nespočetných preliačinách medzi miernymi vyvýšeninami s nadmorskou výškou od 160 m n. m. narastajúcou východným i severovýchodným smerom do 185 m n. m.. Geomorfologický ráz tejto krajiny oddávna určoval vývoj aj rozsah jej osídlenia, viazaného na bezpečnú vzdialenosť vodného toku.

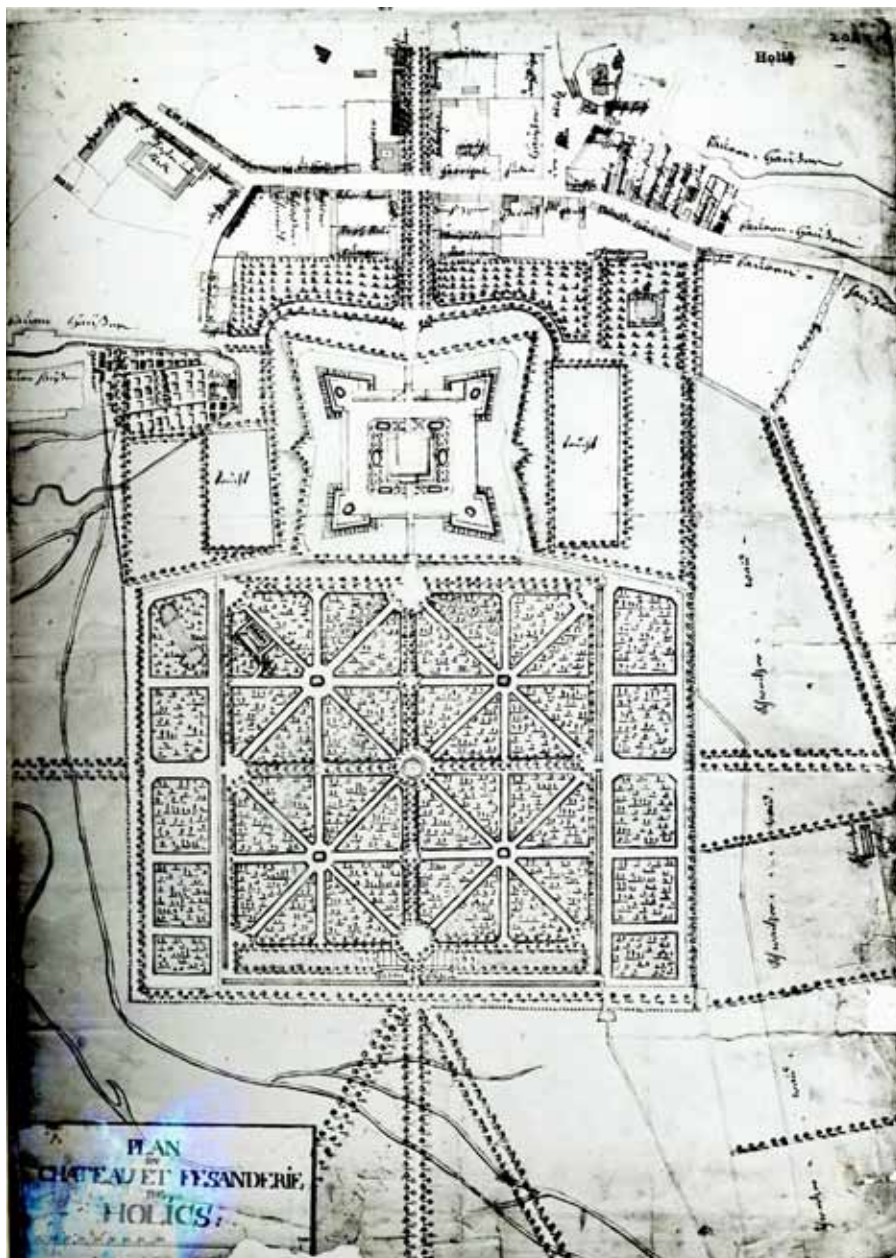
Historické osídľovania Holíča a okolia

Archeologické nálezy preukázali osídlenie zalesnenej nivy od neolitu (okolo 2100 p. n. l.), okolo roku 1000 p. n. l. spojené s prvými zásahmi do krajiny v podobe počiatočného odlesňovania územia a v ďalších storočiach doložené nálezom halštatského sídliska z obdobia 800 – 400 p. n. l. Odlesňovanie nivy dosiahlo najväčšiu intenzitu v 9. – 10. storočí n. l. v súvislosti s vývojom osídlenia po vzniku Veľkomoravského kniežatstva, ktorého centrum – hradisko na mikulčických Valoch – sa pôvodne nachádzalo na ľavom brehu hlavného toku Moravy, oddelené len 1,5 km plochou močiara od miesta, kde sa na pieskovej dune nachádza dnes v osamelej pozícii, severozápadne od Kopčian, jeden z najstarších zachovaných sakrálnych objektov na území Slovenska – predrománsky (podľa časti odborníkov, veľkomoravský) Kostol sv. Margity Antiochijskej (Botek, 2010; obrázok na str. 1 obálky). Jeho spätosť so starším slovanským sídliskom preukázali archeologické nálezy

hrobov v niekoľkých vrstvách s najstaršími z veľkomoravského osídlenia až po hroby zo 17. storočia. Potvrzuje to predpoklad existencie staršej slovanskej osady pri tomto kostole, z ktorej sa osídlenie v poslednom uvedenom období presunulo na miesto dnešných Kopčian, pravdepodobne v dôsledku rozširujúceho sa zamokrenia terénu, ktorý sa tiahol severovýchodným smerom. Po rozpade Veľkomoravskej ríše a vzniku Uhorska sa toto územie ocitlo v konfíniu a jeho význam načas upadol. Osady na jeho pieskových pahorkoch – oddávna sa ich zemepisný názov *Hrúdi* tradoval, na mapách je zaznamenaný ešte koncom 19. storočia – pokračovali v rozvoji poľnohospodárskej výroby a rybárstva. Holíč a Kopčany sa vyvíjali spoločne v holičskom panstve ako kráľovskom majetku do konca 13. storočia.

V období konštituovania uhorského štátu sa uvedené územie stalo záujmovou oblasťou susedných krajín, preto tu v 2. polovici 12. storočia postavili novú pohraničnú pevnosť *Wywar* (Nový hrad), prvý raz spomenutú v roku 1217. Zohrala významnú úlohu v bojoch medzi českými, uhorskými a poľskými panovníkmi o kontrolu nad týmto územím, ale v čase mieru slúžila ako obchodná trasa, na ktorej sa v blízkosti strážnych hradov formovali mestečká. Holičské osídlenie je doložené zvyškami sídliskových objektov na vyvýšenom výbežku, prístupnom z východnej strany – od ulice tvoriacej os rozvíjajúceho sa sídla so stredovekým farským kostolom z roku 1387.

Územie na ľavom brehu rieky Moravy, kde vznikol stredoveký Holíč, vývojovo dlhú dobu späté s osídlením priestoru Kopčian, malo oddávna mimoriadny strategický význam svojou polohou v moravsko-uhorskom pohraničí v povodí Moravy v blízkosti starej obchodnej cesty, neskôr známej ako *Via Bohemica* (od 1336), prechádzajúcej naším územím z Moravy cez brod pri Kátove

Obr. 1. Holíč – zámok, bažantnica a východné predpolie zámku s Promenádou, manufaktúrou a časťou staršieho námestia od J. Royera, okolo roku 1765. Zdroj: Slovenský národný archív v Bratislave

a cez Holíč južným smerom k Šaštínu, kde sa pri pravostrannom brehu Myjavy nachádzal podobný strážny hrad ako v Holíči. Zachovala sa po ňom stopa v teréne pod novodobou zástavbou – na južnej strane. Badateľná je na satelitnej mape v podobe línie tvaru bastiónového opevnenia, vyznačenej nízkym porastom.

V 15. storočí zaujali celú oblasť husiti a v jeho záveru získali majetkový podiel Martin a Imrich Cborovci, ktorí dali znovu vystavať v Holíči Holíčsky hrad, tvoriaci jadro dnešného zámku. Od polovice 16. storočia sa o hrad starala vplyvná rodina Petra a Františka Révajovcov, ale v roku 1550 uviedla Nitrianska kapitula do

majetku hradu a panstva Holíč i Petra Bakiča a jeho deti, čo viedlo medzi uvedenými rodinami počas celého 16. a 17. storočia k sústavným majetkovým sporom.

V roku 1623 sa po obliehaní zmocnili Holíčskeho hradu povstalecké vojská Gabriela Betlena a na jeho rozkaz ho vyplienili a podpálili. Za povstania Juraja I. Rákociho (1644 – 1645) bol však už opravený, lebo povstanci počítali s jeho využitím ako východiska vojenských výprav proti Rakúsku. V roku 1646 za Valentína Cobora prešiel hrad väčšími stavebnými zmenami, zrejme prestavbou na pevnosť s opevnením, zachovaným s neskoršími úpravami do dnešných čias (Kubasák, 1979).

Po usporiadaní politických pomerov podpísaním mieru medzi povstalcami a viedenským dvorom (1. mája 1711) nastúpil na trón cisár Karol VI. (v Uhorsku ako Karol III.) a po ňom na základe pragmatickej sankcie (1713) jeho dcéra Mária Terézia (1717 – 1780), vydatá v roku 1736 za Františka Štefana I. Lotrinského (1707 – 1765), ktorý postupne už od roku 1736 skupoval majetky na tomto území – prvým z nich bol majetok panstva Šaštín a následne panstvo Holíč – každé z nich spravované vlastnou úradníckou správou. Postupne odkúpila cisárska rodina i menšie majetkové podiely – od arcibiskupa Koloniča Gbely a majer Ada-

mov, od Ostrihomskej kapituly Kopčany a od Nitrianskej kapituly majer Cunín. Väčší Cborovský majetok odkúpila cisárska rodina v roku 1743. Z moravskej strany sa k panstvu Holíč pričlenilo k cisárskym majetkom mesto Hodonín a Pavlovice s ďalšími 27 obcami, ktoré kúpil František Štefan v roku 1762 (Kubasák, 1979).

Rozvoj panstva Holíč za čias Františka Štefana I. Lotrinského a Márie Terézie v rokoch 1745 – 1780

Z hľadiska rozvoja hospodárstva, ale aj urbanizmu krajiny tohto panstva medzi Kátovom a Kopčanmi mož-

no uvedené obdobie pokladat za veľmi úspešnú realizáciu podnikateľských plánov, aké si mohol predsvziat len človek postavenia a majetkového zázemia, akým bol František Lotrinský a jeho cisárska rodina. Významným prameňom k poznaniu prvotných investícií je spisový materiál z 50. – 70. rokov 18. storočia, tvoriaci úradnú agendu Riaditeľstva správy cisárskych majetkov vo Viedni (Urbanová, 2008). Týka sa najmä hospodárskych zariadení – budov (mlynov, tehelne, liehovaru už v roku 1767), ale aj technických stavieb, súvisiacich s problémom regulácie vody na území sídla, postavených v tomto močaristom území na drevených pilótach. Vyriešenie tohto problému bolo dôležité aj pri zakladaní parku a úprave okolia budúceho zámku.

Za života Františka Lotrinského prešiel majetok prvými väčšími zmenami smerujúcimi k zvýšeniu hospodárskych výnosov, ktoré potom znovu investoval do zveľaďovania hospodárstva, ale aj do nehnuteľností. V Holíči to bola predovšetkým stredoveká pevnosť, ktorú zrejme najprv len opravili, lebo podľa dobového opisu Mateja Bela (*Notitia Hungariae novae historico-geographica*, 1735 – 1742) to bol ešte stále vodný hrad so štvorcovým pôdorysom, obklopený priekopou a opevnením vybudovaným na obranu proti Turkom údajne už v roku 1646, ako ho dal vystavať gróf Cobor. Renesančne prestavaná pevnosť na kaštieľ (*castel*) bola akiste dostatočne pohodlná, preto sa stala spolu s najbližším okolím mimoriadne obľúbeným letným sídlom cisárskej rodiny, zameraným na oddych, zábavu, a najmä neskôr predovšetkým na poľovačky.

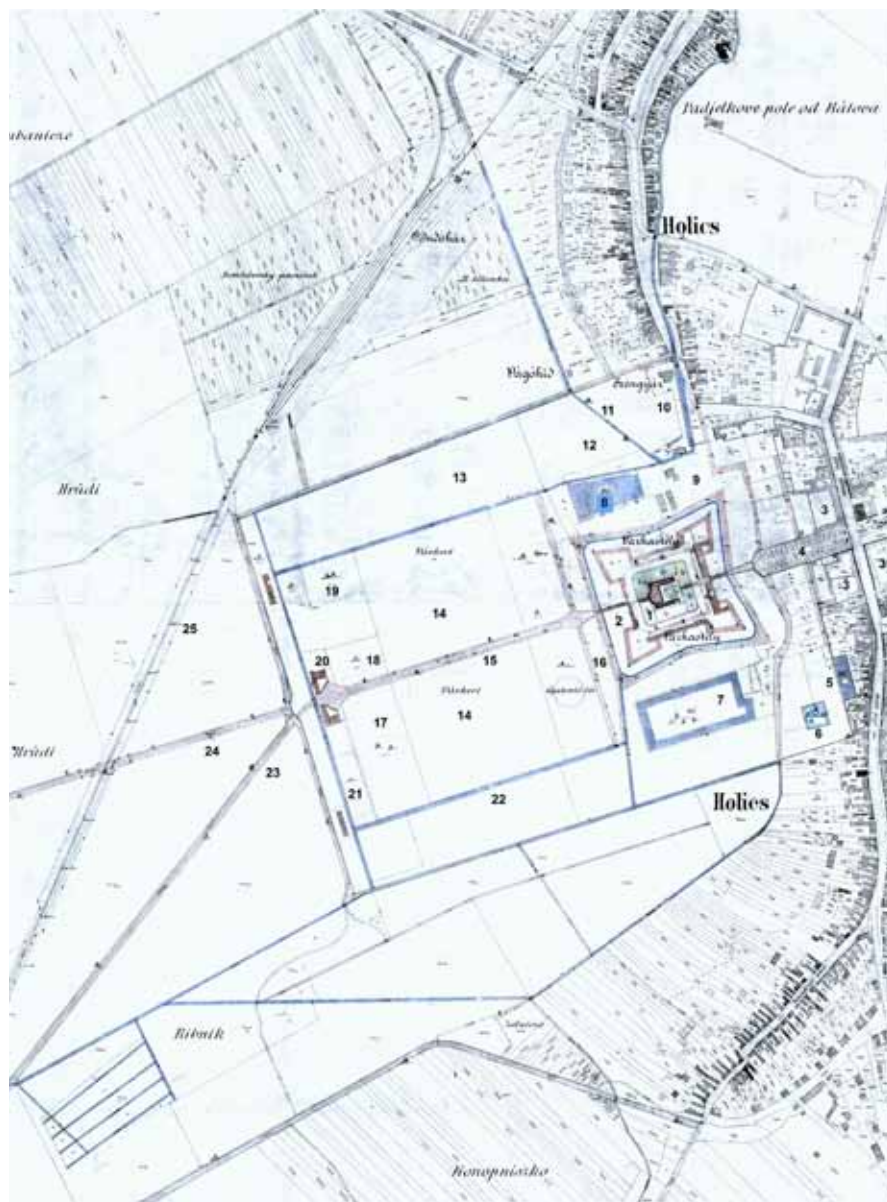
Medzi prvé stavebné investície v tomto prostredí patrila v roku 1745 výstavba manufaktúry na výrobu majoliky – polyfunkčného objektu, nachádzajúceho sa na nároží východnej polovice prístupovej cesty do kaštieľa a hlavnej, Panskej ulice na začiatku jej južného domoradia. Manufaktúru rozšírili a nadstavali v rokoch 1826 – 1844 (Husovská a kol., 2010). Na protihľade, západnej strane bola situovaná druhá časť zástavby, obsahujúca v uličnom krídle byty pre pracovníkov manufaktúry, sklady, hospodárske priestory a zástavbu v podobnom rozsahu aj podobného využitia zaznamenávame aj na severnej strane Promenády po Panskú ulicu. Tento stav zobrazuje už Royerov plán z roku 1765 (obr. 1). Výrobkami Holíčskej manufaktúry bol zásobovaný nielen cisársky dvor, populárne boli v celej Európe.

Obr. 2. Holíč (*Holitsch*) a Kopčany (*Kopcsan*) na mape prvého vojenského mapovania Uhorska z rokov 1782 – 1788 (výrez). Zdroj: Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave

Ďalšou významnou investíciou bola výstavba žrebčína v Kopčanoch v rokoch 1745 – 1773, ktorým nahradili starší z čias coborovského panstva. Nový žrebčín – pravdepodobne podľa projektu cisárskeho staviteľa J. N. Jadota – tvorili štyri krídla prízemnej tehlovej stavby s vodovodom, obsahujúcej okrem stajní v strede severného krídla dvojpodlažný, tzv. Malý kaštieľ s ubytovacími priestormi a reprezentačnou sálou s výmalbou od dvorného maliara J. J. Chamanta. Tento bol osovo komponovaný prejazd napojený na aleju, prechádzajúcu v priamej línii k západnému domoradiu mesta, a za Kopčanmi z nej vychádzajúcou južnou alejou k bažantnici na západnej strane zámku. Prístup do nádvorja bol aj v strede západného a južného krídla žrebčína (Horáková, 1979). Svoju účelu slúžil do roku 1828, kedy museli chov koní zrušiť pre nebezpečné rozšírenie komárov a kone premiestiť do Kladrub.

Každoročné výdavky na obnovu stavieb v holičskom panstve vykazovali od roku 1741 stále veľký schodok v príjmoch (v roku 1758 tvoril príjem 141 085 zlatých, výdavky – zväčša na opravu hospodárskych budov, ale aj pevnosti, ktoré prevyšovali polovicu celkového príjmu – 77 431 zlatých). Vo výdavkoch je všeobecne zahrnutá tiež obnova mostov, studní, alejí a neďalekých lesov v poľovníckych revíroch – medzi riečnym ramenom Výtřiny a riekou Moravou. Do rokov 1752 – 1767 spadá i výstavba pohraničnej cesty do Hodonína, počnúc projektom v roku 1752. Cesta vedúca močaristým terénom obsahovala niekoľko premostení z tisového dreva, ich údržba bola finančne náročná a museli kvôli tomu pre-

Obr. 3. Katastrálna mapa Holíča z roku 1898 a súdobé využitie plôch v bezprostrednej blízkosti zámku a parku pri bažantnici. Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky v Bratislave

Vysvetlivky: 1 – zámok s vnútorným nádvorím a vnútornou priekopou, 2 – záhrady v priestore bastiónov, 3 – vonkajšia vodná priekopa, 4 – Promenáda, 5 – tzv. Pstruhový rybník, 6 – Bobrie jazero, 7 – Veľký rybník, 8 – starý zámocký rybník, 9 – východná poľná cesta, 10 – poľná cesta po celom obvode vonkajšej priekopy, 11 – Panský mlyn a záhrada na jarku pri napojení na potok Chvojnica, 12 a 13 – pastvina na severnej strane starého rybníka a záhrady, 14 – Zámocká záhrada, 15 – aleja do žrebčína v Kopčanoch, 16 – oráčina s lúkou, cestou a mostom v línii hlavnej aleje, 17 a 18 – užšie pásy zeme s lesným porastom, 19 a 20 – dve budovy v tvare L, 21 – vodný jark a užší pás zeme s chodníkom, 22 – sústava kanálov prechádzajúca smerom do Kopčian, 23 – aleja do žrebčína s napojením na aleju vedúcu priamo z Holíča, 24 – aleja vedúca k objektu Kačenáraň, 25 – železničná trať

ložíť i starý coborovský mlyn z roku 1554 smerom na sever. Preto sa na súdobých mapách uvádza pod názvom Nový mlyn, v susedstve s valchou. Tak ho zachytáva už prvé vojenské mapovanie Uhorska z rokov 1782 – 1788

s neregulovanými riečnymi tokmi – okrem priameho kanála popri rybníku, Kačenárni a Kostole sv. Margity až po Kopčany, kde bol v blízkosti žrebčína preklenutý mostíkom (obr. 2). Výstavba cesty do Hodonína sa v tejto etape skončila rokom 1767, ako o tom svedčí záverečný rozpočet tesárskych prác z 12. mája 1767 (Urbanová, 2008).

V 2. polovici 18. storočia sa práce na panstve týkali rôznych opráv na opevnení kaštieľa. V roku 1763 bolo potrebné riešiť problém s regulovaním vodného režimu a udržiavaním potrebného množstva vody (po postavení Panského mlyna hrozilo totiž zaplavenie kazemát v opevnení) jej odvádzaním cez novšie potrubie, k čomu potrebovali skúseného odborníka (Kubasák, 1979). Technické stavby súviseli s problémom regulácie vody na území celého sídla, jeho vyriešenie bolo dôležité aj pri zakladaní parku a úprave okolia budúceho zámku.

V Holíči mali v roku 1758 k dispozícii tri mlyny, ktoré predstavovali pre panstvo značný príjem – vodný Nový mlyn, zámocký Panský mlyn a drevený veterný mlyn z roku 1748 na vrchu Hrebeň na východnom okraji mesta (po požiari znovu postavený z kameňa v 80. rokoch 19. storočia).

Správa panstva na základe pokynov panovníckej rodiny podporovala rozširovanie výmery poľnohospodárskej pôdy aj v bezprostrednej blízkosti kaštieľa, preto sa koncom 18. storočia uvažovalo aj o likvidácii priekopy okolo opevnenia.

So zvýšeným stavebným ruchom na celom majetku (Holíč i Šaštín) súvisí nariadenie správcu cisárskych majetkov Poscha z roku 1763, iniciované samot-

ným cisárom, zdokumentovať všetky objekty plánmi, skicami a prospektmi. Týkalo sa to aj parkov a záhrad, bažantníc, hospodárskych budov a zariadení, mostov, rybníkov a pod. S touto úlohou súvisí účasť cisárskeho

geometra, inžiniera Royera, pôvodom Francúza, figurujúceho medzi zamestnancami panstva v Holíči od roku 1763. Územie zachytáva s dobovou presnosťou a s ohľadom na budúce využitie, všetky dôležité údaje, ktoré dopĺňajú chýbajúce písomné materiály, konfrontuje so zaznamenanou skutočnosťou na mape (obr. 1). Royer zameriel nielen Holíč, ale k roku 1768 aj viaceré okolité obce: Čáry, Petrovú Ves, Štefanov, Šaštín, Stráže, Dojč, Kuklov, Smolinské, Letničie, Veľký Kovalov, Štefanov a z holičského panstva Kátov, Močidlany, Vlčkovany, Viesku, Gbely, Brodské, Radimov a Adamov. Vďaka tejto iniciatíve sa zachovalo veľké množstvo grafickej dokumentácie, uloženej dnes v Slovenskom národnom

Obr. 4. Holíč – veduta zámku s opevnením a parkom od Leopolda Schmalhofera z roku 1801. Zdroj: Slovenský národný archív v Bratislave

archíve, ktorá je neoceniteľným zdrojom informácií o situácii aj o zariadeniach, ktoré už medzičasom zanikli (Ragač a kol., 2010). Možno ich však konfrontovať aj so starými mapovými podkladmi – najmä s presnými meraniami v katastrálnych mapách, ktoré zachytávajú i presnú polohu technických stavieb ku koncu 19. storočia. Jednou z nich je i katastrálna mapa Holíča z roku 1898 (obr. 3).

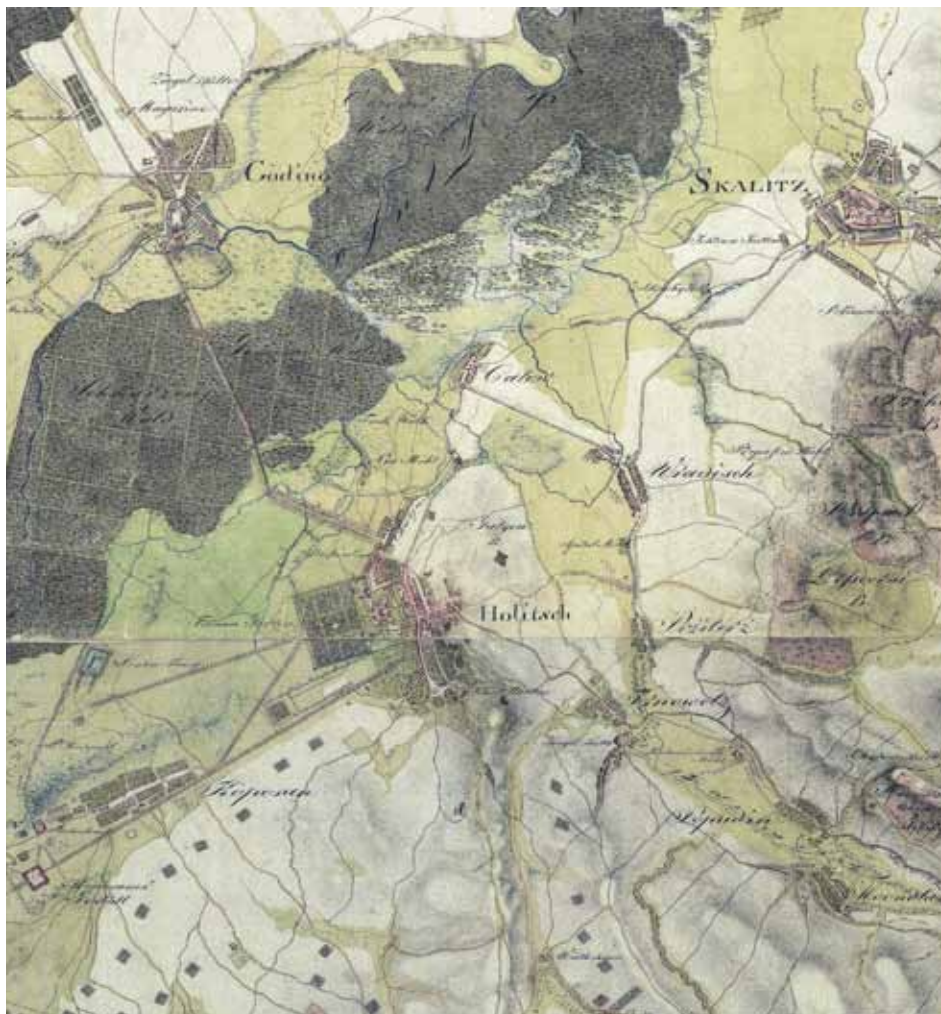
V poslednej tretine 18. storočia prešlo výraznou premenou i samotné cisárske sídlo, a to adaptáciou pevnosti na reprezentačný barokovo-klasicistický zámok. Realizovala sa po roku 1772 za čias Márie Terézie najskôr podľa projektu dvorného architekta Františka Antona Hillebrandta, ktorý v tom čase pracoval i pre Bratislavu, Trnavu a Nitru. Holičsky zámok a jeho najbližšie okolie si vyhradila cisárska rodina za svoje letné sídlo, zamerané najmä neskôr, v dospelom veku Jozefa II., na poľovačky. Po smrti Márie Terézie ho však zdedil arciknieža Maximilián František a po ňom cisár Leopold II., ktorý pokračoval v začatom diele svojho otca.

Prepojenie Holíča a Kopčian alejami

Urbanistický vývoj územia Holíča až po Kopčany v 80. rokoch 18. storočia zobrazuje mapa prvého vojenského mapovania z rokov 1782 – 1788 (obr. 2), ktorá sa v časti riešenia bažantnice odlišuje od staršieho, Royerovho zamerania. Dokumentuje však už dispozíciu prestavby pevnosti (*castella*) na zámok s opevnením a priekopou, severný a južný rybník, Panský mlyn a bažantnicu s murovanou ohradou, a okrem hlavnej aleje, vedúcej popri objekte Kačenárne s jazerom, končiacej

pri regulovanom ramene s obojstranným stromoradím a s mostíkom vedúcim na hraničné územie hlavného toku Moravy, obsahuje tiež aleju vedúcu z hlavnej ulice Holíča do žrebčína aj aleju, tvoriacu priamu cestnú skratku od bažantnice do Kopčian k budove žrebčína. Táto aleja viedla v tom čase juhovýchodným okrajom dediny, v súčasnosti tvorí cesta obojstranne zastavanú ulicu. Na pláne je už vyznačená i časť hlavnej aleje, ale ešte nepokračujúca smerom do vytvárajúceho sa nového centra mesta medzi manufaktúrou a kláštorom. Cesta s alejou (jednostranným stromoradím) však viedla i z Holíča do Kátova a v neukončenej línii aj z Kátova do Vrádišťa. Aleje boli vysádzané pagaštanom konským (*Aesculus hyppocastanum*), ktorý potom v priebehu uplynulých storočí len lokálne nahrádzali vždy rovnakým druhom s výnimkou povojnových desaťročí 20. storočia. Rôzne iné dreviny majú pravdepodobne náletový pôvod a ovocné stromy v okrajových častiach bývalého parku súvisia s rozhodnutím niektorého z niekdajších správcov (nájomcov) tohto majetku. Napriek druhovým výmenám výsadby (bielokvetý pagaštan, agát biely (*Robinia pseudoacacia*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), prípadne orech kráľovský (*Juglans regia*)) však vidieť snahu o dodržanie pôvodného kompozičného rozvrhu výsadby aj napriek utilitárnemu využitiu plôch.

Územie za regulovaným riečnym ramenom bolo severne od Kačenárne prepojené ďalším mostíkom, ku ktorému viedla poľná cesta od Holičskej bažantnice. Mostík sprostredkoval najkratší prístup k poľovníckemu revíru panstva a ku hranici s katastrom mesta Hodonín, patriaceho od roku 1762 tiež k cisárskym majetkom.

Obr. 5. Holíč a Kopčany na mape druhého vojenského mapovania Uhorska z rokov 1819 – 1858 (výrez). Zdroj: Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave

Dôležitú reguláciu vodného režimu na tomto území, ktorý založili už pri výstavbe hradu a v 17. storočí rozšírili a zdokonalili v súvislosti s vybudovaním bastiónového opevnenia, prispôsobili v 18. storočí riešeniu bažantnice s parkom. Výsledok, zdá sa, v porovnaní so zameraniami parku dôveryhodne zobrazuje veduta opevneného zámku z roku 1801 od Leopolda Schmalhofera (obr. 4), zobrazujúca najmä terénne úpravy a výsadbu vonkajšieho nádvorja, starej vodnej priekopy a úpravy jej východného predpoľa s hlavným vstupom od mesta, spadajúce akiste už do nasledujúceho vývojového obdobia (Ragač a kol., 2010).

Investície rakúskeho cisára Františka I. na území panstva Holíč v rokoch 1792 – 1835

Aktivity spojené s rozvojom panstva Holíč za panovania Františka I. Habsburského (vnuka Márie Terézie po synovi Leopoldovi II., zomrel v roku 1835)

načas prerušilo obdobie napoleonských vojen, spojené s panstvom Holíč ako so zásobárňou koalíčných rakúsko-ruských vojsk. Po ich definitívnom ukončení v bitke pri Waterloo v roku 1815 sa aj na habsburských majetkoch začali znovu výraznejšie rozvíjať hospodárske aktivity (vrátane výhodných prenájmov pôdy, poľovníckych revírov i budov), ktoré mali zvýšiť výnosy z poľnohospodárstva, lesov, vôd a rozvíjajúcej sa manufaktúrnej výroby. Holíčsky zámok a k nemu prislúchajúce zariadenia sa však aj počas 19. storočia využívali na rekreáciu, šport, a najmä na poľovačky, o čom svedčí nielen dobová korešpondencia, ale aj účtovné záznamy.

Za čias Františka I. vznikol i plán úpravy parku z roku 1799 od Johanna Regla. V nasledujúcich dvanástich rokoch sa stihli vykonať úpravy smerujúce k čo najracionálnejšiemu využívaniu majetku bez ohľadu na predchádzajúce urbanis-

ticko-historické hodnoty, zvyšujúce aj význam kultúrnej krajiny celého priestoru medzi Holíčom a Kopčanmi. Prejavilo sa to napr. príkazom rozšíriť výmeru obrábanej pôdy v bezprostrednom okolí zámku, ba týkalo sa to aj možnosti zahádzať vodnú priekopu (1794, nerealizované) s vyhlídkou už do piatich rokov na nej pestovať poľnohospodárske plodiny. Postihlo to však napokon len vnútornú priekopu okolo zámku, kde vysadili vinič, ktorý sa tu nachádzal ešte koncom 19. storočia (obr. 3).

Ďalšie významné zmeny priniesla vláda rakúskeho cisára Františka I. v realizácii spomenutého Reglovho plánu bažantnice z roku 1799, zobrazenej až v druhom vojenskom mapovaní Uhorska z rokov 1819 – 1858, na tomto území realizovanom s oneskorením (obr. 5). Stará bažantnica na severnej strane zámku zanikla v prospech založenia modernejšieho riešenia v novej, tzv. Holíčskej bažantnici s vodnou nádržou, do ktorej privádzali vodu drevenými i železnými rúrami. V celom hospodárstve vrátane vybavenia

zámku sa využívali v tej dobe moderné technologické zariadenia. Budovy starej bažantnice, odstránenej v roku 1761, využívali neskôr ako sklady ovocia.

V roku 1817 pripadla správe cisárskych majetkov povinnosť opraviť polovicu dreveného hraničného mosta na obchodnej ceste do Hodonína. Medzi Holíčom a Hodonínom bolo päť mostov, ale pohraničný most boli povinné opravovať obe strany (Kubasák, 1979). Novú konštrukciu cesty s viacerými murovanými premosteniami lemovala dvojradová aleja po oboch stranách, aká bola dovtedy len na Promenáde v Holíči.

V roku 1824 a 1825 bolo nutné vykonať viaceré opravy na zámockej budove a v rozpočte na rok 1826 bola plánovaná i obnova bažantnice ohradenej múrom. Spomína sa i bažantnica v Gbeloch – obe mali dláždené aleje. V roku 1828 – 1833 uvádzajú písomnosti okrem opráv kazemát v opevnení aj odporúčanie prekryť dláždenie západnej galérie zámku doskami, aby sa zamoknutím nezničili klenby pod ňou, a riešili sa i problémy zatekania kazemát, prepájajúcich bočné budovy, odstránením zeminy nad nimi. Údaj je dokladom toho, že výsadba na navázaných plochách spôsobovala objektom problémy. V roku 1833 sa vypracoval obsiahly plán i na úpravu vnútornej zámockej priekopy a ovocnej záhrady, kde sa mali vysadiť révové a stromové treláže. Vo vnútornom zámockom nádvorí vysadili 900 kusov kvetov – tzv. Sieken. Dodávateľmi stromov pre cisársku záhradu boli záhradníci z Trnavy, materiály však neuvádzajú vysádzané druhy. Ovocie z tunajších záhrad vyvážali po rieke Morave zrejme až do Rakúska – cez riečne prístavy v Kátove a Kopčanoch, cez ktoré privážali i stavebný materiál – kameň zo Skalice (Kubasák, 1979).

Územie panstva Holíč za čias Františka Jozefa I. v rokoch 1848 – 1916

Z roku 1852 pochádza pozoruhodný údaj o zavlažovacích prácach na holíčskej, cunínskej a kopčianskej lúke a k zavlaženiu lúky v časti Rybník vyhotovili aj projektovú dokumentáciu. Uvažovalo sa tiež o pestovaní hodvábnika a pestovali sa údajne i krúpy americkej odrody Phoenix (Kubasák, 1979).

Rozloha holíčskych statkov mala podľa výkazov v polovici 19. storočia 696 jutár poľnohospodárskej pôdy, z toho 477 jutár ornej pôdy a 219 jutár lúk, okrem toho lesy, záhrady a inú pôdu. Poľovnícke revíry v lesoch za riekou Moravou prenajímali, napr. revír na Hlinách a Gbelanských lúkach mal v roku 1882 v prenájme knieža Lichtenstein.

Zmeny, ktoré priniesli do tohto prostredia aktivity v 19. storočí zachytáva podrobne už katastrálna mapa Holíča z roku 1898 a jej parcelný protokol, aktualizovaná v roku 1903 a 1904 (obr. 3). Tento materiál podáva svedectvo o dôslednom plnení predstáv a nariadení

cisára Jozefa II. jeho následníkmi v držbe majetku – zveľaďovali jeho hospodársku zložku, avšak nie vždy v prospech pôvodného zámeru zakladateľov parku udržať aj jeho štýlovú jednotu so zámkom s opevnením a parkovou úpravou jeho bezprostredného okolia, akú nadobudol v poslednej tretine 18. storočia. Na obr. 3 je využitie plôch v bezprostrednej blízkosti zámku a v parku pri bažantnici podľa katastrálnej mapy Holíča z roku 1898. Centrum tvoril zámok (1) s vnútorným nádvorím a vnútornou priekopou preklenutou mostami, spájajúcimi vnútorné nádvorie s prístupovými cestami. V priestore bastiónov (2) sa nachádzali záhrady, za nimi nasledovala vonkajšia vodná priekopa (3), premostená dvomi mostami, využívaná ako lúka s vodným jarkom. Promenáda (4) pokračovala západným smerom ako centrálna os, prechádzajúca vnútorným nádvorím, prejazdom v západnom krídle zámku a cez most nad vonkajšou priekopou nadväzovala na centrálnu komunikáciu záhrady (pôvodne bažantnice). Na severovýchodnom okraji pozemku sa nachádzal tzv. Pstruhový rybník (5), murovanou ohradou oddelené Bobrie jazero s trstinou a malým domkom (6), južnejšie Veľký rybník (7), ktorý mal podľa dobových mier 3 jutrá, 586 siah, časť jeho plochy pokrývala trstina. Rozľahlú plochu okolo Veľkého rybníka tvorila oráčina (6 jutár, 926 siah), oddelená od bývalej záhrady s bažantnicou na západnej strane širším vodným jarkom. Na severnej strane zámku bol starý zámocký rybník (8) s cestičkou po obvodě, východne od neho poľná cesta oddelujúca priestor okolo vonkajšej priekopy od pozemkov susediacich so západnými parcelami Holíča. Po celom obvode vonkajšej priekopy sa tiahla poľná cesta (10) s mostíkmi nad vyústením vodného jarku na severozápadnej a juhozápadnej strane. Severne od starého zámockého rybníka sa nachádzal Panský mlyn (11) a záhrada vedľa jarku pri napojení na potok Chvojnička, ktorý naplňal vodou celý vytvorený vodný systém v okolí zámku. Vodný jark pokračoval popri severnej cestičke a rybníku na východ k Novému mlynu severne nad cestou do Hodonína. Tento vodný jark v 20. storočí prekryli, vydláždili na ňom chodník a po oboch stranách vysadili stromoradie, ktoré sa zachovalo dodnes medzi ulicou Lúčky a Staničnou ulicou. Tento úsek však už nepatrí do parkového komplexu zámku. Na severnej strane starého rybníka a záhrady sa nachádzala pastvina (12, 13), ohradená vodnými jarkami a z vonkajšej strany chodníkom po obvodě rybníka až k budove Liehovaru s hospodárskym zázemím. Západne od zámku boli situované záhrady (14): severná polovica s rozlohou 11 jochov 137 siah so zachovaným využitím, naproti tomu jej južná polovica s rozlohou 11 jochov 151 siah slúžila v tom čase ako oráčina. Centrálna os zámku pokračovala na západ v podobe aleje (15), prechádzajúcej stredom zámockej záhrady s napojením na aleju do žrebčína v Kopča-

noch. Východný koniec záhrady pozdĺž priečnej cesty je označený ako les – na juhu s vojenským cvičiskom. Priestor medzi vonkajším obvodom vodnej priekopy na západnej strane zámku a cestičkou, vymedzujúcou už pravidelnú plochu zámockej záhrady – pôvodne Holíčskej bažantnice (v roku 1898 les a vojenské cvičisko) – vyplňala tiež oráčina s lúkou, cestou a mostom v línii hlavnej aleje (16). Most bol súčasťou sústavy vodných kanálov umožňujúcich udržiavať na území optimálnu hladinu zamokrenia pôdy. Užšie pásy zeme s lesným porastom (17, 18) boli azda pozostatkom z čias založenia záhrady, kde stála pôvodne bažantnica s vodným jarkom, pretekajúcim zo severu na juh. Pred nimi (19, 20) tvorili dve budovy v tvare písmena L na oboch stranách s rovnakým dispozičným a funkčným zložením dom, hospodársky objekt a dvor oddelený murovanou ohradou. Oddelené boli rozšíreným cestným nástupom, pri ktorom sa končil vnútorný úsek aleje a aleja pokračovala až za bránou, za vodným jarkom (21) a užším pásom zeme s chodníkom, z ktorého sa rozbiehali aleje priamo ku Kačernárni a mostíku cez vodný tok a do žrebčína. Okraje zámockej záhrady lemovala sústava kanálov (22), prechádzajúca smerom ku Kopčanom, aleja do žrebčína (23) s napojením na aleju vedúcu priamo z Holíča a aleja vedúca ku Kačernárni (24). Aleje už v tomto čase pretínala železničná trať (25).

Areál zámku s jeho bezprostredným krajinným zázemím ostal prepojený s mestom prístupovou alejovou cestou – tzv. Promenádom, prechádzajúcou kolmo cez jeho severno-južnú os do východnej časti ako nové námestie, posunuté severným smerom od stredovekého centra s farským kostolom. Patrili k nemu na východnej strane ešte parcely medzi vtedajšou Panskou ulicou (dnešná Bratislavská) a bezmennou ulicou (dnešná Školská) na severnej strane. Po oboch stranách tejto centrálnej osi sa nachádzajú zvyšky budov patriacich pôvodne ku komplexu manufaktúry, prístupné aj uličkou za ohradou zámockej záhrady, kde sa pri centrálnej aleji zachovala malá hodinová veža. Popri ohrade viedol severným smerom širší chodník, paralelný s chodníkom okolo vodnej priekopy, a medzi nimi sa nachádzali ovocné záhrady. Záznamy o výdavkoch na úpravu ciest a sadovnícke práce spojené s výsadbou alejí boli pravdepodobne riadené a platené priamo zo špeciálne zriadeného oddelenia – Riaditeľstva dvorných záhrad (*Hofgärtendirektion*) vo Viedni.

Z katastrálneho plánu vypracovaného k roku 1898 vyplýva, že celý areál zámku s jeho záhradami vrátane vodných priekop – vlastne každý využiteľný kúsok zeme – slúžil tak, ako si to želal ešte cisár Jozef II., teda predovšetkým praktickým účelom. Veľká časť parkových plôch bola najmä v poslednej tretine 19. storočia zmenená na oráčinu, pastviny, lúky a ovocné záhrady a toto využitie sa tradovalo i počas

celého 20. storočia s tým, že sa z pôvodného riešenia, dotvárajúceho dominantný zámok s opevnením, zachovala len grafická dokumentácia a vďaka nízkej zeleni popri vodných kanáloch aj ohraničenie časti parkových plôch (obr. 3).

V roku 1908 prenajalo Ústredné riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni vedľajšie budovy zámku, ktoré predtým slúžili Cisársko-kráľovskej vojenskej jazdeckej škole vo Viedni, na neurčitý čas vojenskej správe. Vojenská škola na území panstva pravidelne organizovala služobné jazdy a poľovačky, pričom využívala aj priestory zámku – príslušníci cisárskej rodiny a dvorní úradníci obývali pri svojich poľovníckych návštevách prvé poschodie zámku, ostatné priestory s príslušenstvom mala prenajatá vojenská správa. Tá mohla prípadné adaptačné práce na zámku vykonávať len so súhlasom Ústredného riaditeľstva cisárskych majetkov vo Viedni a na svoje vlastné náklady, vrátane akýchkoľvek škôd, ktoré mohli pri poľovačkách vzniknúť. Jazdecké kurzy tu absolvovali všetci dôstojníci cisárskej armády – v jednom kurze až 200 frekventantov. Tento spôsob využitia sa tiež odzrkadlil na stave zámku a jeho okolia.

Postupná degradácia zámku a jeho bezprostredného okolia v 20. storočí

Po vzniku prvej Česko-slovenskej republiky a skonfiškovaní cisárskeho majetku štátom sa v podstate zachovával už zaužívaný systém využitia územia, prislúchajúceho k zámku na západnej strane, ohraničeného murovanou ohradou. Na časti tohto rozľahlého priestoru dožívala stromová výsadba z funkčného obdobia bažantnice, pravdepodobne v podobe neudržiavaného lesoparku, ktorý napokon vyrúbali a postupne nahradili oráčinou (spravoval Štátny semenársky majetok v Holíči). Jeho rozdelenie na jednotlivé diely (parcely) určoval systém zavláčovacích (regulačných) kanálov. Z parcel pravdepodobne už v poslednej tretine 19. storočia, keď sa prestal udržiavať systém geometricky rozdelených, upravovaných plôch z Regľovho zamerania, vyčlenili menšie časti podľa vtedajšieho využitia. Základný systém kanálov však udržal čitateľnosť pôvodného rozdelenia plôch bažantnice dodnes.

Areál zámku s postupnou stratou dominantného postavenia v sídle, ktorá vyvrcholila v 60. – 70. rokoch 20. storočia, začali znehodnocovať prevádzky (závod Drevona a Kovotvar, prevádzkové budovy štátnych majetkov s bytovkami zamestnancov, trafostanica so vzdušným prívodom) v rozpore s požiadavkou udržania pamiatkových hodnôt, ktoré tomuto areálu v rovnakom čase prisúdil zápis do *Ústredného zoznamu pamiatkového fondu* v roku 1963.

Priestory po oboch stranách vonkajšej vodnej priekopy mali aj v čase najväčšieho rozkvetu tohto sídla

iný, skôr úžitkový charakter, avšak aj ten, najmä na južnej a východnej strane, bol v súlade s jeho významom ako hlavného, nástupného územia, vytvárajúceho u návštevníka efekt prvého dojmu. Situáciu dokresľuje veduta z roku 1801, porovnateľná so staršími plánmi z 2. polovice 18. storočia a vojenskými mapami. Severný hospodársky priestor s menším rybníkom, starou bažantnicou, skladmi ovocia a mlynom predstavoval však pôvodne tiež prijateľnejšie využitie než výrobné haly (dnes ruiny s dominujúcim továrenským komínom).

V poslednej tretine 20. storočia nepriaznivo zasiahla najmä do východného záveru pozemku po oboch stranách hlavnej prístupovej aleje časť zariadení školy (telocvičňa, štadión), výšková skladba obytných domov, ale predovšetkým rôzne účelové stavby (sústredené radové garáže) na plochách medzi bytovkami a na ich úpäť v neprípustnej blízkosti veľkého rybníka i starej cesty, vedúcej už za čias Márie Terézie okolo neho. Vyvrcholením negatívnych zásahov do prostredia celého sídla, nielen chráneného zámockého areálu, bolo situovanie teplárne, a najmä rozvetveného teplovodu, vedeného nad povrchom terénu v celej východnej dĺžke chráneného územia, priečne cez hlavný vstup do dominanty chráneného areálu. Tento zásah do životného prostredia vyznieva v neprospech celého mestského sídla. V severnej, východnej a južnej časti chráneného územia vidieť i najväčšiu devastáciu alebo zanedbanie tejto národnej kultúrnej pamiatky, nevynímajúc jej samotné jadro – zámok – s výnimočne zachovaným ranobarokovým opevnením (obr. 6).

Zámer postupnej revitalizácie územia do podoby z čias jeho vrcholného vývojového obdobia v 18. a prvej polovici 19. storočia

Prírodno-krajinársky park ako súčasť národnej kultúrnej pamiatky, zapísanej pod názvom Holičský kaštieľ

Obr. 6. Národná kultúrna pamiatka Holičský kaštieľ s areálom v 90. rokoch 20. storočia – západný pohľad na areál kaštieľa s bytovkami a teplovodom na mieste parku vo východnom predpolí opevnenia. Zdroj: Archív oddelenia OVaŽP Mestského úradu v Holiči

s areálom, bol pre svoje výnimočné hodnoty vyhlásený na základe rozhodnutia Školskej a kultúrnej komisie Okresného národného výboru v Senici zo 14. septembra 1963.

V rokoch 1969 – 1977 sa začali prípravné práce na realizáciu zámeru *Obnova zámku na muzeálne účely, komplexná obnova barokovej záhrady a prírodno-krajinárskeho parku* v rozsahu vyhlásenia za národnú kultúrnu pamiatku. Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave sa v uvedených rokoch spolu s Miestnym národným výborom Holič snažili vytvoriť podmienky na obnovu tejto pamiatky, čo sa však pre zložité majetkovoprávne vzťahy i v dôsledku odstúpenia Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky od záujmu (a tým aj podpory) zriadiť v zámku školiace pracovisko podarilo len čiastočne. Nevhodné využitie záhrad vo východnej, dotykovej časti s pozemkami mesta na výškovú bytovú výstavbu a jej občianske vybavenie, ktoré zväčšilo už skôr prijaté nevhodné využitie parku, tiež skomplikovalo podmienky uvažovanej obnovy.

Súvislosť s ďalším novým rozhodnutím ministerstva kultúry o využití komplexu na muzeálne účely podnietila v roku 1985 vypracovanie projektovej úlohy obnovy kaštieľa, v ktorej boli vymedzené aj plochy parku určené na postupnú kultiváciu (spracované podľa projektu vtedajšieho Projektového ústavu kultúry v Bratislave), a v roku 1986 vyvolala aktualizáciu *Zásad obnovy pamiatky pre park národnej kultúrnej pamiatky areálu kaštieľa v Holíči*, ktoré spoločne vypracovalo Ústredie štátnej pamiatkovej starostlivosti v Bratislave (po delimitácii investorských činností prevzalo realizáciu obnôv spolu so Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti v Bratislave).

Snaha konečne naplniť takmer štyridsaťročnú víziu obnovy kedysi jedinečného a v tomto rozsahu na našom území ojedinelého barokového komplexu sa dostala do svojej realizačnej fázy až začiatkom tretieho tisícročia. Názor na jeho obnovu, ako vidieť zo zachovaných starších, ale aj súčasných odborných materiálov, sa v zásadných postojoch nezmenil. Z toho vyplývajúca ochrana sa týka ranobarokového opevňovacieho systému v spojitosti architektúry s krajinou do jedného umeleckého celku – zachovaného čiastočne *in situ* vo výnimočne ucelenej podobe spolu so zámokovou budovou, čím sa radí medzi najvýznamnejšie komplexy svojho druhu na Slovensku. Má však i výrazné hodnoty kultúrnej krajiny, pretvárané mnohými generáciami viacerých kultúr v priebehu niekoľkých tisícročí. Uvedené danosti určujú aj poradie záchranných prác, ktoré sa začali už v 80. rokoch 20. storočia nevyhnutnou výskumnou činnosťou a jej výsledky určujú spôsob obnovy aj postup prác.

Predovšetkým treba pamätať na obnovu samotného zámku, jeho nádvoria a s ním zviazaného opevnenia s priestormi po jeho obvode. To sa postupne realizuje v závislosti od finančných možností obce ako dlhodobý, náročný projekt. Až následne bude možné pristúpiť k obnove stromových alejí, povrchov ciest či chodníkov, niekdajšej zámockej bažantnice, severného a južného rybníka a celej sústavy zavlažovacích regulačných kanálov (podľa katastrálnej mapy z roku 1898). Obnova základných alejí – k hospodárskemu objektu Kačenárne a do Kopčian – po žrebčín sa viaže na obnovu týchto zariadení, z ktorých náročný program obnovy žrebčína už dlhší čas úspešne napreduje. Týka sa však už samostatne fungujúceho územia, na ktoré v roku 2014 vypracoval Krajský pamiatkový úrad v Trnave *Zásady ochrany pamiatkového územia* a na toto územie bol pre jeho mimoriadny význam spracovaný i návrh na zápis do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

* * *

Revitalizácia širšieho územia, zahŕňajúceho časť katastra Holíča a obce Kopčany, ktorá bola v minulos-

ti funkčne bezprostredne spáta s areálom Holíčskeho zámku práve prostredníctvom cisársko-kráľovského žrebčína, tzv. Kačenárne a poľovníckeho revíru okolo rieky Moravy, je tak výzvou pre budúcnosť, pravdepodobne s dosť vzdialeným horizontom, ako úloha pre ďalšie generácie. Možno len dúfať, že sa ten veľkorýšový plán raz stane skutočnosťou, veď aj vznik podoby územia, ktorú mu chceme prinavrátiť, trval podstatne viac, než jedno storočie.

Literatúra

- Botek, A.: Kostol sv. Margity v Kopčanoch – vývojové etapy a otázky metodiky obnovy. In: Kalinová, M., Glaser-Opitzová, R. (eds.): *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 22*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2010, s. 29 – 51.
- Horáková, V.: Kopčany – žrebčín. Pamiatkový výskum architektonicko-historický. Bratislava: Projektový ústav kultúry, Archív Krajského pamiatkového ústavu v Bratislave, 1979, nestráňované.
- Husovská, L., Váchová, B., Erdély, R.: Holíč – manufaktúra na majoliku, Bernolákova č. 4/386 – pamiatkový objekt č. 2 – dom remeselníkov. Umelecko-historický, architektonicko-historický výskum a návrh obnovy fasád. Bratislava: Archív Pamiatkového úradu SR, 2010, nestráňované.
- Kubasák, L.: Holíč – kaštieľ. Historicko-archívny výskum. Bratislava: Archív Pamiatkového úradu SR, 1979, 120 s.
- Ragač, R., Fialová, M., Hričkovská, J., Orosová, M., Kosová, K.: Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského. Skalica: Regionálna rozvojová agentúra, Skalica, 2010, 133 s.
- Urbanová, N.: Holíč kaštieľ – park, aleje. Urbanisticko-historický výskum. Holíč: Archív oddelenia výstavby a životného prostredia MÚ Holíč, 2008, nestráňované.

PhDr. Norma Urbanová, norma.urbanova@gmail.com
bývalá pracovníčka Projektového ústavu kultúry
v Bratislave a Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave